

METODİKA**UOT 81:372.881****RUSDİLLİ TƏLƏBƏLƏRİN AZƏRBAYCAN NİTQİNDƏ BAŞ VERƏN
TİPİK İNTERFERENT SƏHVLƏR VƏ ARADAN
QALDIRMA YOLLARI****X.F.MANAFLI***Bakı Dövlət Universiteti
manaflikhanim@mail.ru*

Məqalədə rusdilli tələbələrin Azərbaycan dilini öyrəndikləri zaman meydana çıxan interferent səhvlərdən danışılır.

Zinqovometodikada bu səhvləri leksik, morfoloji və sintaktik səhvlər kimi qruplaşdırırlar. Məqalədə həmin səhvləri aradan qaldırmaq üçün məsləhətlər verilir və bu səhvləri aradaq qaldırmaq üçün yollar araşdırılır.

Açar sözlər: nitq, tema, rema, interferensiya, təhlil

Nitq ünsiyyətdə dil vasitələri sistemindən istifadə edilməsi vasitəsi kimi müəyyən vəzifələr yerinə yetirir, nitqsiz mükəmməl ünsiyyət mümkün deyil. Nitqin əsas funksiyaları ünsiyyət (kommunikativ) funksiyası və fikrin ifadə olunması (ekspressiv) funksiyasıdır. Onlardan başqa hələ nominativ (gerçəklik hadisələrinin işarələnməsi funksiyası), emotiv (nitq müəllifinin məlumatın məzmununa münasibətinin ifadəsi), appelyativ (adresata istiqamətlənmə), fatik (nitq kontaktının qurulması), poetik (adresatın estetik hissənin təmin olunması), kumulyativ (dil tərəfindən qorunan mənəvi zənginlik haqqında məlumatın əksi, təsbit olunması və qorunması qabiliyyəti) funksiyalar da fərqləndirilir [1, 189-190].

Rusdilli tələbələrin Azərbaycan ədəbi dili normalarından kənara çıxmasının əsas mənbəyi rus dilinin xüsusiyyətləridir ki, bunlar öyrənilən dildə cümlələrin qurulmasına təsir göstərir. Linqvometodikada onları interferent səhvlər adlandırırlar. Bununla bağlı Azərbaycan dili müəlliminin əsas vəzifələrindən biri ondan ibarətdir ki, rusdilli tələbələrə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına əməl etməklə nitqi düzgün qurmağı öyrətsin, çünki “ana dilinin öyrənilən dilə təsirini yalnız sistemətilik dil təcrübəsi ilə, yəni fəal ünsiyyətlə, əlaqədə olan dillərdəki mövcud fərqləri dərk etməklə aradan qaldırmaq olar” [3, 282].

Bu və digər dil normalarının pozulması nitq səhvləri kimi qiymətləndirilir. Norma sözlərin, onların formalarının, sintaktik konstruksiyaların lüğət və qrammatika kitablarında möhkəmlənmiş, ümumi qəbul olunmuş şəkildə işlədilməsidir. Ədəbi dil normalarının əsas əlamətləri nisbi sabitlik, ümumişləklik və məcburilikdir [2, 5].

Tələbələrin yüksək nitq mədəniyyəti, hər şeydən əvvəl, düzgün şifahi nitq vərdişləri ilə müəyyən olunur. Buna görə də rusdilli tələbələrə Azərbaycan dilinin tədrisində onun ifadə gücünü, ahəngdarlığını, məlahətliyini, ritmliyini göstərmək vacibdir. Bunun üçün tələbələrə dərsə diqqətlə qulaq asmağı və nitqdəki bu və ya digər səhvləri qeyd etməyi, onları düzgün izah etməyi öyrətmək lazımdır.

Linqvometodikada leksik, morfoloji və sintaktik nitq səhvlərini göstərilir. Leksik səhvlərə sözün qeyri-dəqiq işlədilməsi, sözlərin düzgün birləşdirilməməyi, lüğətin yeknəsəqliyi aiddir. Azərbaycan dilinin tədrisi təcrübəsi göstərir ki, bu səhvlər leksik vahidlərin az ehtiyatına malik olmaqdan, müəyyən kontekstlə bağlı işlədilən sözlərin məna çalarlarını bilməməkdən irəli gəlir.

Sözün məna tərəfinin başa düşülməsi üzərində aparılan iş ümumi nitq işinin tərkib hissəsidir və nitqin inkişafının digər məsələləri ilə paralel həll edilir. Nitq ünsiyyəti təcrübəsində tələbələr müxtəlif mənalı sözlərlə, bir sözün müxtəlif mənaları ilə, sinonimlərlə, antonimlərlə daim qarşılaşır və bununla bağlı sözlər arasındakı semantik əlaqələri meydana çıxarmaq üçün xüsusi təlim lazımdır.

Bu məqsədlər üçün sinonimlərin, antonimlərin seçilməsinə yönəlmiş leksik çalışmalardan, çoxmənalı sözlərin işləndiyi cümlələr qurmaqdan, atalar sözü və məsəllərdə, tapmacalarda, bədii əsərlərdə çoxmənalı sözlərin tapılmasından istifadə etmək lazımdır.

Bu iş sözlərin mənasını, onların məna çalarlarını dərinləndirərək başa düşməyə, sözlərin və söz birləşmələrinin məcazi mənasını dərk etməyə, bədii ifadə vasitələrinə (emosional leksika, müqayisələr, epitetlər, metaforalar) yiyələnməyə səbəb olacaqdır.

Sözləri nitq praktikasına daxil edərkən onların xüsusiyyətlərini - sözün əşya aləmi ilə birbaşa əlaqəsini, onun digər sözlərlə semantik əlaqələrini, sözlə bağlı olan kontekstdən, assosiasiyadan asılı olaraq sözün leksik mənasının dəyişməsinə nəzərə almaq lazımdır.

Leksik-semantik interferensiya dedikdə rus dilinə aid olan sözlərin mənalarının və onların birləşmə xüsusiyyətlərinin Azərbaycan dilinə köçürülməsi nəticəsində sözün işlədilməsi normalarının pozulması başa düşülür.

Leksik-semantik interferensiyanın əsas səbəbi ilk növbədə odur ki, tələbələr əvvəl rus dilində fikirləşir, sonra isə Azərbaycan dilində müvafiq söz və ifadələri tapmağa çalışırlar, yəni idrak prosesi rus dilində, kommunikativ proses isə Azərbaycan dilində baş verir. Bu cür interferensiyanın təzahür etməsinin digər səbəbi sözlər arasındakı semantik fərqlər, leksik mənaların və sintaqmatika qanunlarının özünəməxsusluğudur.

Nümunə üçün tələbələrin nitqində müşahidə edilən aşağıdakı ifadələri göstərmək olar: *qaynar şorba əvəzinə isti şorba; teatrın 100 ili tamam oldu əvəzinə teatrın 100 yaşı tamam oldu* və s.

Sözün sinonim variantlarını bilməmək eyniköklü sözlərin eyni bir cümlədə işlədilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn: *Bu işi tez işləmək lazımdır. (Bu işi tez yerinə yetirmək lazımdır). Bilikli adam çox bilir (Təhsilli adam çox bilir)* və s.

Sözlərin lazımi formalarının əmələ gəlməsi və işlədilməsi normalarının pozulması, eyni zamanda rus dilinin təsiri nəticəsində meydana çıxan morfoloji səhvlər də müşahidə olunur. Misal kimi aşağıdakı tipik səhvləri göstərmək olar:

1. İsmnin hal formalarının işlədilməsində yaranan səhvlər: *Mən birinci kurs oxuyuram. O, avtobus birdən döndərdi.*

2. Mənsubiyyət kateqoriyası şəkilçiləri qəbul edən isimlərin işlədilməsində səhvlər: *Onun kitab var.*

3. Sayların isimlərlə işlədilməsində səhvlər: *Bizim dörd kitablarımız var. Qarşımızda necə böyük bir məqsədlər dayanır. Yeni bir məqsədlər, yeni bir nailiyyətlər gözləyir.*

Azərbaycan dilində saylar isimlərlə yanaşma yolu əlaqələndir, özü də isimlər rus dilindən fərqli olaraq tək formaya malik olur. Rus dilində sayların yanındakı isimlər cəm şəkilçiləri ilə işlənir.

4. Fel formalarının işlədilməsində səhvlər: *Mən bütün ev işlərini elədi. Artıq dərslərimiz qurtardı, sabah praktikaya gedəcəyik.*

Rusdilli tələbələrin Azərbaycan dilində buraxdığı sintaktik səhvlər aşağıdakı səbəblərlə izah olunur: 1) Azərbaycan dilinin struktur tiplərinə lazımcaca yiyələnməmək və rus dili sintaksisi normalarının təsiri;

Tələbələrin dialoji və monoloji nitqində müşahidə olunan tipik sintaktik səhvlərə bunları misal göstərmək olar:

1. Hər hansı bir cümlə üzvünün, daha çox xəbərin buraxılması: *Biz universitetə... Kitab stolun üstündə...* və s.

2. Cümlədə söz sırasının pozulması ilə bağlı olan səhvlər: *Biz aldıq kitabı. Bizi çağırdılar evə. Auditoriyada oturmuşdu təkcə qızlar* və s.

Cümlənin kommunikativ təşkili ilə bağlı məsələlər söyləm nəzəriyyəsinə öz əksini tapır ki, onun əsası cümlənin aktual üzvlənməsi ilə şərtlənir.

Tema və rema tərkiblərinin kəskin fərqləndiyi rus dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində başqa vəziyyət hökm sürür: rema bilavasitə xəbərdən əvvəldə yer tutur. Xəbər də daxil olmaqla cümlənin digər hissəsi tema olur. Rus dilində aktual məlumat cümlənin sonunda yerləşir, xəbər isə cümlənin əvvəlində gəlir. Danışıq gedişində rusdilli tələbələr öz fikirlərini dinləyiciyə çatdırmaq üçün sözləri qaydasız olaraq yerləşdirir, bu zaman frazanın kommunikativ üzvlənməsinə diqqət yetirmirlər.

Bir cümlənin misalında deyilənləri izah etməyə çalışaq. *Bu gün bizə qonaqlar gələcəklər.* Bu fikri digər cümlələrin köməyi ilə ifadə etmək olar:

Bizə bu gün qonaqlar gələcəklər. Qonaqlar bu gün bizə gələcəklər. Qonaqlar bizə bu gün gələcəklər. Bütün bu cümlələr həm leksik, həm də qrammatik cəhətdən eynidir. Onlar yalnız söz sırasına və öz kommunikativ mənalарına görə fərqlənir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, cümlədə söz sırası mühüm rol oynayır: o, cümlənin kommunikativ mənasını tənzimləyir. Buna görə də cümlənin aktual üzvlənməsinin əsas vasitəsi kimi söz sırası və intonasiyanın adı çəkilir. Ünsiyyət prosesində cümlədə söz sırasını dəyişmək olar və lazım gəldikdə həmsöhbətə onun bilmək istədiyi məlumatı yaxud bizim ona çatdırmaq istədiyimizi ötürmək olar. Ünsiyyət prosesində yaranan belə tələb kommunikativ məqsəd adlanır və cümlədəki sözlər ona müvafiq olaraq yerləşir. Bunu aşağıdakı cümlələrin misalında ayırd etməyə çalışaq: - *Sizə bu gün kimlər gələcək?* – *Bizə bu gün qonaqlar gələcəklər.* – *Qonaqlar bu gün kimlərə gələcəklər?* - *Qonaqlar bu gün bizə gələcəklər.* – *Qonaqlar sizə haçan gələcəklər?* - *Qonaqlar bizə bu gün gələcəklər.* Burada asanlıqla onu görmək mümkündür ki, cümlələrin hər birində ünsiyyətin həmin anı, məqamı üçün zəruri olan məlumat, yəni kommunikativ məqsədə cavab verən, cümlənin aktual məlumatı olan hissəsi verilir. Dilçilikdə cümlənin bu hissəsi “rema” yaxud “yeni olan” adlanır. Həmin cümlənin başlanğıc, əsas məlumatı isə “tema” yaxud “məlum olan” adlandırılır ki, onsuz cümlə qurula bilməz.

Bu və digər tipik səhvlərə rüsdilli tələbələrin Azərbaycan dili dərslərində rast gəlmək olar. Tələbələr tərəfindən daha tez-tez buraxılan nitq səhvlərinin qısa təhlili göstərir ki, bu səhvləri proqnozlaşdırmaq, aşkarlamaq və aradan qaldırmaq üçün məqsədyönlü və ardıcıl iş aparmaq lazımdır. Bunun nəticəsində rus dilinin interferensiya təsirini minimuma endirmək və mənimsənilmiş dil materialını şifahi nitqdə düzgün istifadə etməyi tələbələrə öyrətmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учебное пособие. М.: Флинта; Наука, 1998, 212 с.
2. Сергеев Ф.П. Речевые ошибки и их предупреждение: Пособие для учителя. Киев: Рад.шк., 1988, 105 с.
3. Харисов Ф.Ф. Научные основы начального обучения татарскому языку как неродному /Под ред. Л.З.Шакировой. Казань: Тарих, 2000, 316 с.

ТИПИЧНЫЕ ИНТЕРФЕРЕНТНЫЕ ОШИБКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕЧИ РУССКОЯЗЫЧНЫХ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ УСТРАНЕНИЯ

Х.Ф.МАНАФЛЫ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об интерферентных ошибках в азербайджанской речи русскоязычных студентов, которые допускаются под воздействием русского языка. Здесь устанавливаются лексические, морфологические и синтаксические недочеты и даются рекомендации по предупреждению и преодолению интерференции русскоязычной аудитории.

Ключевые слова: речь, тема, рема, интерференция, анализ

**INTERFERENTIAL MISTAKES IN THE AZERBAIJANI SPEECH
OF RUSSIAN-SPEAKING STUDENTS**

Kh.F.MANAFLI

SUMMARY

The article deals with interferential mistakes in the Azerbaijani speech of Russian-speaking students.

The author classifies the mistakes as lexical, morphological and syntactic errors and makes recommendations on their elimination.

Key words: speech, lesson, mistakes, inference, analysis